

אוריינות פיננסית לפרישה

עדי מאיר, יבגני מוגרמן ואורלי שדה¹

עלייה בתוחלת החיים, בשילוב עם השינויים שחלו בשוק הפנסיוני ושוק העבודה, מציבים אתגר לא פשוט בפני אזרחי מדינת ישראל הנדרשים לתכנן היטב את חסכוניהם לטווח הארוך. בהתבסס על סקר ייחודי, מחקר זה מתמקד בבחינת שני ממדים של אוריינות פיננסית: האחד הוא הידע התאורטי וידע פיננסי הכולל גם יכולת חשבונית, והשני הוא ההתנהגויות הקשורות לקבלת החלטות פיננסיות, בפרט בהקשר לחיסכון לפרישה ("אוריינות פיננסית לפרישה").

ניתוח התוצאות מצביע על קשרים חיוביים בין ההתנהגויות של חיפוש מידע פיננסי ומעקב אחר חשבונות הבית לבין אומדן אוריינות פיננסית לפרישה, גם לאחר שליטה על משתנים דמוגרפיים והתנהגותיים. במפתיע, לא נמצא קשר ישיר בין רמת הבקאות במונחים פיננסיים והיכולת החשבונית לבין אומדן אוריינות פיננסית לפרישה, לאחר שליטה על משתנים אחרים. כלומר, אוריינות פיננסית לפרישה גבוהה יותר ככל שמעקב הפרט אחר חשבונות ודיווחים עיתיים קפדני יותר, אולם בקיאות בפיננסים אינה מתורגמת לאוריינות גבוהה בתחום הפנסיה.

1. הקדמה

בחיי היום יום אנו נדרשים לקבלת החלטות פיננסיות, כחלק משגרת החיים השוטפת. מרבית החלטות אלו נעשות, מטבע הדברים, ללא היוועצות ביועצים פיננסיים מהימנים. לפיכך, היכולת שלנו לקבל החלטות פיננסיות מושכלות במצבים כאלה תלויה ביכולת שלנו להבין מושגים ורעיונות פיננסיים ולשלבם בתהליך קבלת ההחלטות. המושג המתאר את התפקוד הכלכלי והידע התאורטי גם יחד הוא "אוריינות פיננסית". בספרות האקדמית אין הגדרה אחידה למונח אוריינות פיננסית. אולם, ההגדרה הרווחת ביותר היא ההגדרה שאומצה ע"י ה-OECD ומגלמת בתוכה ממדים מספר: (1) היכרות עם מונחים פיננסיים; (2) אקטיביות ומודעות בקבלת החלטות פיננסיות; (3) מסוגלות פיננסית; (4) קבלת החלטות אופטימלית בהינתן הצרכים של הפרטים.² במחקר זה נתמקד בשני המרכיבים הראשונים של ההגדרה.

1 העבודה הנוכחית עשתה שימוש במאגר הנתונים "אוריינות כלכלית לפני פרישה" משנת 2012. תודות למרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, ולמשרד לשוויון חברתי.

2 במאמר המקיף של (Hung, Parker and Yoong 2009) מרוכזות גישות שונות להגדרת המושג. בעבודה שלנו בחרנו להיצמד להגדרה הרווחת. כמו כן, הגדרה זו אומצה גם ע"י ארגון ה-OECD. ראה למשל OECD (2011). ההגדרה של האוריינות הפיננסית היא כדלקמן: "A combination of awareness, knowledge, skill, attitude and behavior necessary to make sound financial decisions and ultimately achieve individual financial wellbeing" (p. 3)

חלק מההחלטות הפיננסיות נושאות בחובן השלכות מרחיקות לכת על הפרט והחברה, ובראשן ההחלטות על חיסכון פנסיוני. ההתארכות בתוחלת החיים והשינויים המבניים בשוק ההון ומסלולי הקריירה המתרחשים בשנים האחרונות מגבירים את חשיבותו של החיסכון לפנסיה. בו בזמן עולה מורכבות ההחלטות הנוגעות לחסכונות לפנסיה, זאת בשל הרפורמות שנעשו לאחרונה בפנסיה בפרט, ובחיסכון לטווח ארוך בכלל. רפורמות אלו מגדילות את השליטה של החוסך באפיקי החיסכון ומרחיבות את אפשרויות הבחירה שלו (מבין מוצרים שונים מורכבים הכוללים גם הטבות מס ותמריצים נוספים). לצד הקטנת אחריותה של המדינה למימון חייהם של תושביה לאחר פרישתם. כידוע, הרכב ורמת החסכונות לגיל הפנסיה ישפיעו על חיי החוסכים לאחר פרישתם. קשיים במימון החיים לאחר הפרישה עשויים ליפול כנטל על משפחות החוסכים וסביבתם, כמו גם על מערכת הרווחה של המדינה. המחקר הנוכחי בא למפות את גורמי הידע הקשורים לאוריינות פיננסית גבוהה יותר ולמעורבות רבה יותר בתכנון הפנסיוני (אקטיביות בקבלת החלטות). ההדשנות במחקר היא בבחינה מעמיקה של מרכיבים שונים של המונח "אוריינות פיננסית לפרישה", כפי שיוגדר בהמשך, באמצעות שאלון ייעודי שפותח ע"י מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל אשר באוניברסיטה העברית לצורכי המחקר הנוכחי. המחקר ייחודי במיקודו באוכלוסייה בגיל שלפני פרישה. המחקר בוחן את הממדים השונים של אוריינות פיננסית של הפרטים: רמת המעקב אחר חשבונות, הידע הפיננסי, חיפוש המידע, היכולת החשבונתית וכן ממדים שונים באוריינות הפיננסית לפרישה של הפרטים ("אומדן האוריינות הפיננסית לפרישה"): רמת מעקב אחרי חשבונות חיסכון לטווח ארוך, הערכת ידע של הקצבה לפרישה והאקטיביות שלהם בנוגע להרכב החיסכון לטווח ארוך. הממצאים מהמחקר מראים שמשנתים דמוגרפיים כגון גיל ומצב הכנסה מסבירים את האומדן במחקר זה לאוריינות פיננסית לפרישה, אולם הידע הפיננסי הכללי אינו קשור לאומדן האוריינות לפרישה. נמצא כי המשתנה "רמת המעקב אחר החשבונות" קשור לאומדן האוריינות הפיננסית לפרישה כאשר מבקרים משתני רקע דמוגרפיים והתנהגותיים, ובעקבות ממצא זה עולה השאלה (שלא ניתן לענות עליה ע"י שימוש בתוצאות הסקר) האם משתנה זה מצביע על מרכיב אישיותי או שניתן באמצעות הנגשת מידע לחולל שינוי. למחקר נוסף בנושא עשויות להיות השלכות חשובות על דרכי ההתמודדות עם האתגר של שיפור האוריינות הפיננסית לפרישה.

2. סקירת ספרות

1.1. רפורמות בפנסיה

בשנים האחרונות, לאור העלייה בתוחלת החיים ותנודתיות השווקים, ממשלות רבות בעולם מיישמות רפורמות מבניות בשווקים הפיננסיים ובמערכת הפנסיה. במרבית המקרים, המדינה מקטינה את חלקה בהכנסות הפרט לאחר הפרישה ובמקביל מגדילה את חופש הבחירה של הפרט בניהול חסכונותיו לפרישה. רפורמות אלה הומלצו על ידי הבנק העולמי ובוצעו במדינות כגון אוסטרליה (Gerrans et al., 2010), שוודיה (Almenberg and Save-Soderbergh, 2011), אנגליה (Department of Work and Pensions, 2012), פולין (Zijlstra et al., 2010), רוסיה (Williamson et al., 2006) ומדינות דרום אמריקה (Calvo and Williamson, 2008). לפי הולצמן ואחרים, בין השנים 1998 עד 2008 ביצעו 29 מדינות רפורמות במערכת הפנסיה (Holzmann et al., 2012). ההתנהלות הכלכלית של החוסכים לפנסיה הופכת למשמעותית יותר עם יישום רפורמות אלו,

וגוברת שבעתיים לאור העלייה בתוחלת החיים, שכן לפרט יש יותר שנים לכלכל את עצמו לאחר הפרישה. כלכלת החיים שלאחר הפרישה תלויה בהפרשות המתבצעות לאורך שנים לפנייה. מתוך הכרה בכך, ישראל, כמו מדינות אחרות בעולם, התחילה לחייב הפרשות לפנסיה. כיום, על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כמחצית מבני עשרים ומעלה מחזיקים בקרן פנסיה (2012a). הפנסיה התקציבית שהייתה נהוגה בעבר בחלקים נרחבים מהמשק הישראלי והבטיחה הכנסה קבועה לפורשים ללא תלות בהפרשותיהם לחיסכון, הוגבלה בעשור האחרון ואינה חלה עוד על עובדים חדשים (ראה, למשל, ספיבק, 2012). במקומה נהוגה פנסיה צוברת אשר ההכנסה שהיא מספקת לאחר הפרישה תלויה בחיסכון הנצבר בה לאורך השנים. רפורמת בכר (2004) העבירה את בחירת קרן הפנסיה ואפיק החיסכון שבקרן אל שיקול דעתו הבלעדי של החוסך. בנוסף, החל מ-2008, העובדים והמעסיקים נדרשים על פי החוק להפריש לפנסיה אחוז מוגדר ממשכורת העובד.³ התוצאה של מהלכים אלו היא שכל מועסק חייב כיום לבצע החלטות פיננסיות לגבי הסכונותיו. במקביל, בארץ ובעולם קיימת עם השנים ירידה ביציבות ההעסקה. אנשים עובדים במהלך חייהם בקריירות שונות, ואורכה של כל קריירה קצר יותר מבעבר (Kirpal, 2011). כך עולה מורכבות ההתנהלות הפיננסית הנדרשת, וגובר הצורך של הפרטים להיות בעלי יכולות פיננסיות.

2.2. אוריינות פיננסית

תחום האוריינות הפיננסית, בהגדרתו הרחבה, התפתח כדי למדוד את הכושר לקבלת החלטות פיננסיות של השחקנים הכלכליים השונים, ובעיקר של הפרטים. כפי שצינו בהקדמה, בספרות המחקרית קיימות הגדרות שונות למושג "אוריינות פיננסית". במחקר זה התמקדנו מצד אחד במרכיבים הבאים של האוריינות הפיננסית הכללית: רמת המעקב אחר חשבונות, הידע הפיננסי, חיפוש המידע והיכולת החשבונתית, ומצד שני במרכיבים שונים באוריינות הפיננסית לפרישה של הפרטים ("אומדן אוריינות פיננסית לפרישה"): רמת מעקב אחרי חשבונות חיסכון לטווח ארוך, הערכת ידע של הקצבה לפרישה ורמת אקטיביות בנוגע להרכב החיסכון לטווח ארוך. הבנת תוצאות הסקר היא חשובה, שכן לא ברור האם ידע פיננסי מביא בהכרח לידי התנהלות פנסיונית רצויה. האם הכרת המונחים הפיננסיים השונים מובילה לאקטיביות רבה יותר בחיסכון לטווח ארוך? האם הגברת הידע הפיננסי הכללי באמצעות תוכניות חינוך פיננסי, לדוגמה בבתי הספר ובמסגרות אחרות, תהפוך את צרכני החסכונות לדעתניים יותר? למיטב ידיעתנו, אין מחקרים המתמקדים באוריינות הפיננסית לפרישה בישראל באופן שבו אנהנו אומדים אותו. על כן, הסקירה הבאה מתמקדת במאמרים אשר עוסקים באוריינות פיננסית כללית, ובעיקר בבחינת רמת הידע הפיננסי התאורטי, שהיא במרכז הספרות האקדמית בנושא. הספרות מראה שאוריינות פיננסית הנאמדת כידע פיננסי (על סמך מספר מצומצם של שאלות החוזרות בספרות) קשורה למשתנים דמוגרפיים של הפרט. ראשית, ידע של מונחים כלכליים ומימוניים רחב ומדויק יותר נמצא בקרב המשכילים יותר (van Rooij et al., 2011; Lusardi and Mitchell, 2011a). משתנה נוסף בעל קשר ברור וחזק עם ידע והיכרות של מונחים כלכליים הוא מגדר. תועד שלגברים יש ידע של מונחים כלכליים ומימוניים רב מלנשים (van Rooij et al. 2011), הם מתכננים יותר

3 צו הרחבה לפנסיה חובה, 2011. אוהזר ב-1/5/2013 מתוך:

<http://www.moital.gov.il/NR/exeres/4E41D973-0E56-4C81-99A9-5BC251C99D4D.htm>

את כלכלתם לאחר הפרישה (Lusardi and Mitchell, 2011a) והינם בעלי יכולת חשבונית גבוהה מזו של הנשים (Banks and Oldfield, 2007). זאת בניגוד לכך שתכנון כלכלי לקראת פרישה חשוב במיוחד עבור נשים, שכן להן צפויות שנים רבות יותר של מחיה לאחר הפרישה. בנוסף, מצב כלכלי טוב יותר של הפרט ומשק ביתו נמצאים אצל בעלי אוריינות כלכלית גבוהה יותר (Gustman et al., 2010; Banks and Oldfield, 2007; van Rooij et al., 2012). קיימות עדויות מעורבות לגבי כיוון הסיבתיות של הקשר בין המצב הכלכלי לבין האוריינות הכלכלית (Gustman et al., 2010; Bernheim et al., 2001; van Rooij et al., 2012). מחקרים ספורים בחנו את מידת האוריינות הפיננסית בחלוקה גילאית, ועל פיהם אנו מצפים לרמת ידע פיננסי לא מבוטלת בגילאים שלקראת הפרישה. מחקרים שבוצעו בארה"ב ובאירופה מצביעים על כך שהידע הפיננסי עולה לקראת אמצע החיים, ולאחר מכן יורד (van Rooij et al., 2011b; Lusardi, 2008; Lusardi and Mitchell, 2011). ניתן לשער שישנה עלייה בידע הפיננסי לקראת הפרישה, וירידה בידע הפיננסי לאחריה. עדויות ממחקרים באוכלוסייה הכללית מעידות על כך שאוריינות כלכלית יכולה לשפר את ההכנסות לאחר הפרישה. קיים קשר הדוק בין אוריינות כלכלית לבין תכנון החסכונות המיועדים לפרישה, וכמו כן נמצא שתכנון בהקשר של סכום הכסף המופקד לחיסכון, ואף חשיבה על הפרישה לבדה, מכפילים את היקף הכספים הזמינים לאחר הפרישה (van Rooij et al., 2012; Lusardi, 2008; Gustman et al., 2010; Lusardi and Beeler, 2007). כך שלחושבים על הפרישה יש פי שניים חסכונות מאלה שלא חשבו עליה כלל. אין ממצאים חד-משמעיים בספרות באשר לשאלה האם תוכניות אוריינות פיננסיות גורמות לשיפור בתהליך קבלת החלטות כלכליות (לסקירה עדכנית ראה Mugeran, Sade and Shayo, 2014). יחד עם זאת, רוב המחקרים על תוכניות אוריינות פיננסיות לעובדים במקום העבודה מצביעים על השפעה מובהקת וחיובית של תוכניות אלו על התנהלות בנושאי החיסכון (ראה, למשל, Bernheim and Garrett, 2003).

3. נתונים ושיטת מחקר

1.1. המדגם

במסגרת המחקר השתמשנו במידע ייחודי שנאסף באמצעות שאלון שפותח לראשונה עבור מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל באוניברסיטה העברית בירושלים, על מנת לקבץ תובנות בדבר קבלת ההחלטות הנוגעות לחיסכון לטווח ארוך. השאלון הופץ באמצעות דואר אלקטרוני למדגם אקראי של 501 נשאלים, מתוך מאגר החברים הרשומים בפאנל האינטרנטי של חברת iPanel (להלן: "קבוצת המדגם"). קבוצת המדגם הכילה גברים ונשים יהודים בגילאים 46 עד 61⁴, ילידי ישראל, או שעלו לישראל לפני שנת 1990, בהתפלגות אקראית מייצגת לפי מקום מגורים, גיל ומין.⁵ האוכלוסייה אשר עלתה לארץ החל משנת 1990, וכן האוכלוסייה הערבית, אינן כלולות

4 גיל הפרישה בישראל עפ"י חוק הינו 67 לגברים ו-62 לנשים, כך שהאוכלוסייה הנדגמת היא ברובה טרם פרישה.

5 חברת הסקרים "מחשוב" בשיתוף עם חברת iPanel דגמו את המשיבים באופן אקראי מתוך מסגרת הדגימה

במחקר בשל היותן בעלות מיעוט משאבים כספיים לקראת פרישה באופן יחסי (Semyonov and Lewin-Epstein, 2011).

השימוש במדגם באמצעות האינטרנט נבחר לאחר ביצוע פיילוט טלפוני שלא צלח, בשל מורכבות השאלות וחוסר נכונות של נשאלים לענות על חלק מהשאלות. השימוש במדיה האינטרנטית מקובל במחקר האוריינות הפיננסית (Lusardi, 2008).⁶ יצוין כי בשל פורמט איסוף הנתונים, קבוצת המדגם הנה בעלת רמת השכלה גבוהה משל האוכלוסייה הכללית בטווח הגילאים האמור. המדגם (לוח 1) חולק באופן כמעט שווה בין גברים לנשים (49.3% נשים), ברובם חילונים (70.4% מקבוצת המדגם), ומרביתם ילידי הארץ (80% מקבוצת המדגם). מרבית הנשאלים (85%) בעלי השכלה גבוהה מהשכלה תיכונית מלאה, בשונה מהמקובל באוכלוסייה הכללית. רוב כמעט מוחלט של הנשאלים (94.9% מקבוצת המדגם) דיווחו על מצב בריאותי סביר ומעלה, כאשר 47.2% הגדירו את הכנסת משק הבית שלהם מעל הממוצע. עם זאת, רוב הנשאלים (57.8%) העידו על קושי של משק הבית להסתדר כלכלית.

2.2. כלי המחקר

השאלון שהורכב עבור המחקר הנוכחי⁷ מייצג חמישה עולמות תוכן הקשורים לאוריינות פיננסית: חיפוש מידע פיננסי, מעקב אחר חשבונות, ידע כלכלי, יכולת חשבונית ואוריינות לפנסיה.

תיאור משתני האוריינות הפיננסית

בכל אחד מהמשת המדדים חושב ציון למשיב רק אם ענה על לפחות שלושה רבעים מן השאלות במדד. **חיפוש מידע פיננסי** (Search) מייצג את מספר המקורות השונים שבהם חיפש המשיב מידע פיננסי, מבין ארבעת המקורות שנשאל לגביהם. **ידע כלכלי** (Knowledge)⁸ נמדד לפי מספר התשובות הנכונות שנתן המשיב לשמונה שאלות הידע שנשאל הבודקות היכרות עם מונחים כלכליים, הכרת הקשר בין סיכון לתשואה ועוד. **מעקב חשבונות** (Check) נבנה כממוצע של שלוש שאלות לגבי תדירות בדיקת חשבונות משק הבית. חשוב להדגיש כי מדובר בחשבונות כמו חשמל ומים, ולא בחשבונות הפנסיה. סולם התשובות הוא: 1 – לא; 2 – כן, כל מספר חודשים; 3 – לעיתים; 4 – תמיד.

בפאנל הקיים בחברת iPanel.

6 iPanel שלחו לנבדקים דואר אלקטרוני ובו בקשה להשתתף בסקר. על מילוי השאלון ניתנה תמורה שוות ערך לשלושה שקלים. לאחר סיומו 510 אנשים להשיב על השאלון נסגר הסקר. מתוך 510 משיבים, תשעה (1.8%) הוצאו מניתוח הנתונים מהסיבות הבאות: שלושה לא ענו על רוב שאלות הסקר, חמישה נוספים לא ענו על לפחות 2/3 מהשאלות הדמוגרפיות וביניהן השאלה על השכלה ואחד נוסף נתן תשובות לא סבירות וסותרות באחד הסולמות.

7 להלן קישור למיקום השאלון באינטרנט:

<http://micro5.msec.huji.ac.il/~bschool/3Mugi/101012-1903.htm>

8 מספר מחקרים מזהים את המונח המצומצם financial knowledge עם המונח הרחב יותר financial literacy (ראה למשל Lusardi and Mitchell, 2007). כך שאוריינות פיננסית נמדדת אצלם ע"י בחינת הידע הפיננסי בלבד, ללא בדיקה של יישום הידע.

לוח 1: נתונים דמוגרפיים ומשתנים התנהגותיים

משתנה	אחוז מהמשיבים	משתנה	אחוז מהמשיבים
מגדר		מצב בריאותי	
נשים	49.3%	רע מאוד	0.2%
גברים	50.7%	רע	4.9%
		סביר	19.9%
		טוב	40.7%
		טוב מאוד	34.3%
ילידי הארץ	80%		
רקע בפנינסים (עבודה בכספים, בעבר או בהווה)	17.4%		
הכנסות משק הבית ביחס לממוצע בישראל (82%)		השכלה	
הרבה מתחת לממוצע	13.9%	ללא השכלה תיכונית	1.2%
מעט מתחת לממוצע	15.1%	תיכונית חלקית	3.4%
ממוצע	23.8%	תיכונית מלאה	20.4%
מעט מעל הממוצע	30.9%	לימודי תעודה	25.3%
הרבה מעל הממוצע	16.3%	תואר ראשון	30.9%
		תואר שני ומעלה	18.8%
משק הבית מסתדר כלכלית (92%)		גורם מחליט במשק הבית (כלכלית)	
בקושי רב	13.0%	אני (לבדי או עם אחר)	83.5%
בקושי	44.8%	אני לא מחליט	16.5%
די בקלות	26.1%		
בקלות	16.1%	נכסים בבעלותי	
		חשבון בנק	99.2%
		קרן/חיסכון לגיל פרישה (94.6%)	92.0%
		מניות ואג"חים (91.6%)	37.5%
		ני"ע אחרים (90.2%)	17.9%

בכל שאלה שענו עליה פחות מ-95% מהנשאלים מצוין אחוז המשיבים בסוגריים.

3 – כן, פעם או פעמיים בחודש; 4 – כן, פעם בשבוע או יותר. השאלות המרכיבות את שלושת המדדים האלה לוקטו מתוך שאלונים קיימים מהספרות שהקרה אוריינות פיננסית כללית (Beal and Delpachitra, 2003; Lusardi and Mitchell, 2011a; van Rooij et al., 2011; Moore, 2003; The Social Research Centre, 2008; Hilgert et al., 2003).

9 ישנם מחקרים המעניקים ציון משוקלל המבוסס על ניתוח פקטורים ושימוש בהעמסות הרכיבים שעל הפקטורים (ראו למשל van Rooij et al., 2011), מחקרים אחרים משתמשים בשקלול פשוט (אחיד) של התשובות. במקרה שלנו, ניתוח פקטורים הצביע על קיומו של פקטור אחד עבור כל מדד כפי שתואר לעיל, והטענות של כל רכיב על

יכולת חשבונית (Numeracy) נמדדה על פי מידת ההצלחה (בסולם 0 עד 4) בשאלון הלקוח מסקר הבריאות, ההזדקנות והפרישה באירופה (SHARE¹⁰), שבו נשאלות שאלות חשבוניות פתוחות.

אוריינות לפנסיה (Lit Pension) נמדדה כך: חסרי פנסיה מקבלים ציון שלילי -1; בעלי פנסיה מתחילים מציון 0, וצוברים נקודה על כל אחד מהבאים: אם התעדכנו בשלושת החודשים האחרונים במצב החיסכון;¹¹ אם יש להם מושג מה תהיה הכנסתם לאחר הפרישה; אם שקלו להחליף את מסלול החיסכון או את החברה המנהלת אותו.¹² **אוריינות לפנסיה לבעלי פנסיה (Lit Pension h)** נמדדה באופן דומה, אלא שמחוסרי הפנסיה לא קיבלו ציון במדד זה. סדרת השאלות הנוגעות לאוריינות לפנסיה חוברה במיוחד עבור הסקר הנוכחי.

תיאור משתני הביקורת

בשאלון בחנו גם היבטים התנהגותיים, כגון הנטייה להשוואת מחירים ולמוטיבציה לחסוך (שמקורם בשאלון שפותח בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), מודעות לרמת הידע הפיננסי של הפרט לגבי עצמו, שאלה לגבי הרצון להשתתף בהדרכה כלכלית, שנאת/אהבת סיכון (שאלה שמקורה במחקר הבריאות והפרישה האמריקאי (HRS), פסימיות/אופטימיות (סולם LOT-R). בנוסף, אספנו מידע דמוגרפי, כלכלי ובריאותי בנוגע לפרטים שנדגמו בקבוצת המדגם.

גיל (Age): מייצג את הגיל שדיווח הנשאל. **מגדר (Gender):** גברים קיבלו את הערך 1; נשים הן קבוצת ההשוואה. **עלייה לארץ (Aliya):** העולים קיבלו את הערך 1; ילידי הארץ הם קבוצת ההשוואה (נדגמו רק עולים שעלו לפני 1990). **השכלה (Educ)** נמדדה על פי שאלה על מוסד הלימודים הגבוה ביותר שסיים המשיב, כאשר הקטגוריות חולקו לשבע רמות לפי הקריטריונים הבינלאומיים (ISCED) שמפיק אונסק"ו (0: UNESCO, 2011) – לא סיים בי"ס יסודי; 1 – יסודית או חטיבה; 2 – השכלה תיכונית חלקית; 3 – השכלה תיכונית מלאה (בתיכון/ישיבה); 4 – דיפלומה; 5 – תואר ראשון; 6 – תואר שני או גבוה יותר. לצורך הרגרסיות קיבצנו את הקטגוריות לארבע והשתמשנו במשתני דמי כדלקמן: educ1 (קבוצת בסיס) – מקבל ערך 1 למשיבים שלא סיימו תיכון; educ2 – מקבל ערך 1 לנשאלים בעלי השכלה תיכונית מלאה; educ3 – מקבל ערך 1 למשיבים בעלי תואר ראשון; educ4 – מקבל ערך 1 למשיבים בעלי תואר שני או גבוה יותר.

ההכנסה (Income) נמדדה כהכנסת משק הבית ביחס למוצק במשק, בסולם בעל 5 דרגות

הפקטור דומה, לכן בחרנו לתת משקל שווה לכל שאלה בחישוב המדדים.

10 סקר SHARE מבוסס על מחקר רחב היקף לבדיקה של התאמת השאלות כאמור. למידע נוסף ראה:

<http://igdc.huji.ac.il/Share/Share.aspx?page=introH>

11 שים לב כי משתנה זה שונה ממשנתה "check" שתואר קודם לכן. משתנה זה מתייחס למרכיבים השונים הכלולים בחיסכון לטווח ארוך ומנוסח באופן רחב. באוכלוסיית המדגם סביר להניח כי גם אנשים שהם מבוטחים עבור הרובד הראשון בשכר בפנסיה התקציבית או DB יש להם הפרשות לחסכונות נוספים לטווח ארוך כדוגמאת קופת גמל, קרנות השתלמות וחסכונות עצמאיים.

12 השאלה מתייחסת לשינוי מסלול החיסכון (למשל, יותר/פחות מסוכן) או המעבר בין מנהלי השקעות שונים, למשל בתחום של קופות גמל וקרנות השתלמות (ראה גם הערה קודמת).

שבו הדרגה הראשונה היא "הרבה מתחת לממוצע" והחמישית היא "הרבה מעל לממוצע". לצורך הרגרסיות השתמשנו בשלושה משתני דמי, כדלקמן: income1 (קבוצת בסיס) – מקבל ערך 1 למשיבים בעלי רמת הכנסה מתחת לממוצע; income2 – מקבל ערך 1 לנשאלים בעלי הכנסה ממוצעת; income3 – מקבל ערך 1 למשיבים בעלי הכנסה מעל הממוצע.

המהליט בכספים (Manage): המשיב סימן מי במשק ביתו מחליט בבחירה בין מסלולי השקעה וחברות פיננסיות. כל משיב שדיווח על עצמו כמהליט העיקרי או דיווח שהחלטות מתקבלות במשק הבית במשותף קיבל את הערך 1 שפירושו שהוא משתתף בהחלטות. כל משיב שסימן מישוהו אחר מעצמו כמהליט העיקרי קיבל את הערך 0 במדד זה.

ניירות ערך (Stocks): מקבל את הערך 1 עבור מי שמחזיק במניות, איגרות חוב או ניירות ערך אחרים, שלא דרך קרנות מנוהלות; אחרת מקבל את הערך 0.

מצב בריאותי (Health): נמדד על ידי הערכה סובייקטיבית של המשיב את מצב בריאותו, בסולם בעל 5 דרגות: 1 – רע מאוד; 2 – רע; 3 – סביר; 4 – טוב; 5 – טוב מאוד. התשובות חולקו לשתי קטגוריות על בסיס החציון: 0 – מצב בריאותי רע מאוד עד סביר; 1 – טוב עד טוב מאוד.

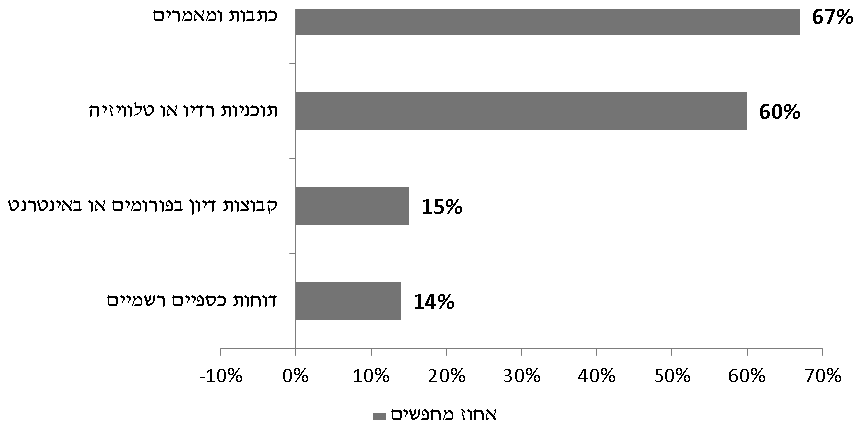
יחס לסיכון (Risky): נמדד לפי ההעדפה של המשיב בבחירה בין עבודה שהכנסתה בטוחה לבין עבודה שיש בה סיכוי של 50% שהכנסתך תוכפל וסיכוי של 50% שהיא תרד בשליש. הבוחר באפשרות הראשונה הוגדר שונא סיכון וקיבל את הערך 0; הבוחר באפשרות השנייה קיבל את הערך 1 במשתנה זה.

4. ממצאים

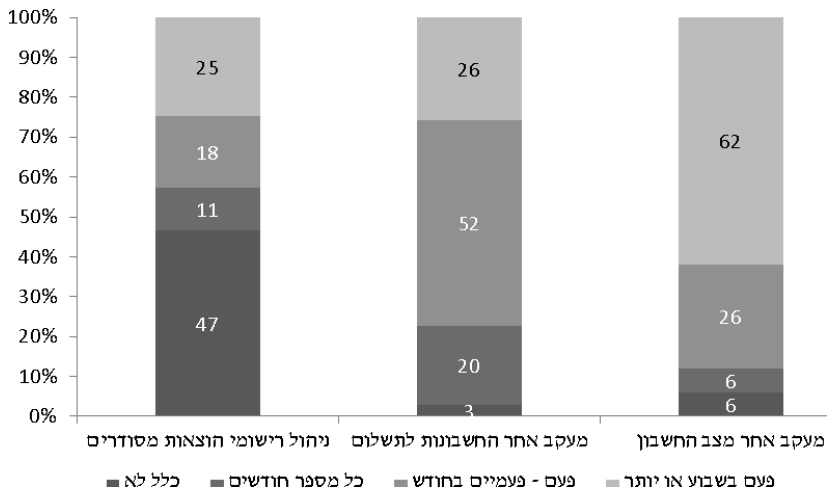
הממצאים בקטגוריות האוריינות הכלכלית השונות מוצגים בציורים 1 עד 5. בקטגוריית חיפוש המידע הפיננסי המוצגת בציור 1, מקורות המידע השכיחים ביותר הם כתבות ומאמרים (67% מקבוצת המדגם) ותוכניות רדיו וטלוויזיה (60% מקבוצת המדגם). חיפוש במידע אינטרנטי, כמו גם עיון בדוחות כספיים, הינו נמוך משמעותית.¹³ ככלל, עולה כי בממוצע הנשאלים מסתמכים על יותר ממקור מידע אחד (1.6 מקורות מידע בממוצע) בחיפוש אחר מידע פיננסי. בסקר אוריינות פיננסית שנערך בינואר–מאי 2012 ע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בקרב כ-1,200 נשאלים בני 20 ומעלה, נמצא גם כן כי כתבות ומאמרים, כמו גם תוכניות רדיו וטלוויזיה, הם המקורות השכיחים ביותר לחיפוש מידע פיננסי, אם כי בשיעורים נמוכים יותר. חיפוש מידע מבוסס קבוצות דיון ופורומים באינטרנט נמצא גם בסקר הלמ"ס בשכיחות נמוכה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012a).

13 הנ"ל מעט מפתיע לאור העובדה שעצם הדגימה נעשתה באמצעות מדיה אינטרנטית ולכן פלטפורמה זו אינה זרה לנשאלים.

ציור 1: מקורות מידע לחיפוש מידע פיננסי

ציור 2: תדירות מעקב אחר חשבונות

בקטגוריית המעקב אחר חשבונות (ראה ציור 2) עולה כי כ-88% מהנשאלים בודקים את חשבון העו"ש שלהם לפחות אחת לחודש, ומעל שלושה רבעים מהנשאלים בודקים את חשבונות הבית שלהם (חשמל, מים וכו') לפחות אחת לחודש.¹⁴ לעומת זאת, רק כמחצית הנשאלים מנהלים רישום הוצאות בתדירות כלשהי.

14 בכל אופן, מאחר שמרבית החשבונות הינם חודשיים (או אף דו-חודשיים) לא קיימת סיבה רציונלית לבדיקת חשבונות בתדירות גבוהה יותר, למעט אם החשבונות מגיעים בתאריכים שונים בחודש, או לחילופין, מנוכים

בתחום הידע הפיננסי (ראה ציור 3), הנשאלים קיבלו ציון ממוצע של 70% מתוך 8 שאלות הנוגעות לידע פיננסי בסיסי, כאשר בכל אחת מהשאלות לפחות 62% מהנשאלים ענו תשובה נכונה. הידע הרב יותר הופגן בנושא של קשר בין תשואה לסיכון (78% מקבוצת המדגם ענו נכונה), כאשר הידע הדל יותר הופגן בהגדרה הבסיסית של מניה (62% מקבוצת המדגם ענו נכונה). בקרב סקר ה"למ"ס בנוגע לאוריינות פיננסית, כאמור, בקרב בני 20 ומעלה, בשאלות דומות, נתקבלו ציונים נמוכים יותר.¹⁵

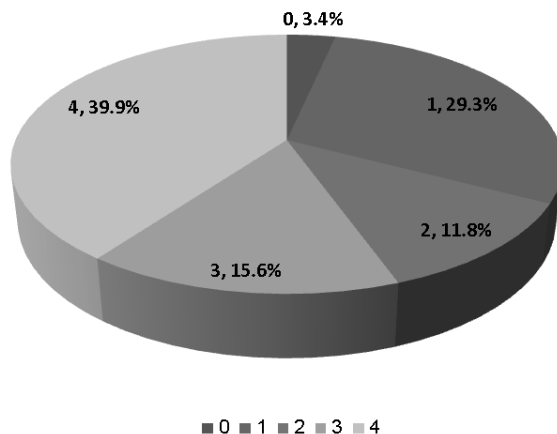
ציור 3: ידע פיננסי בסיסי

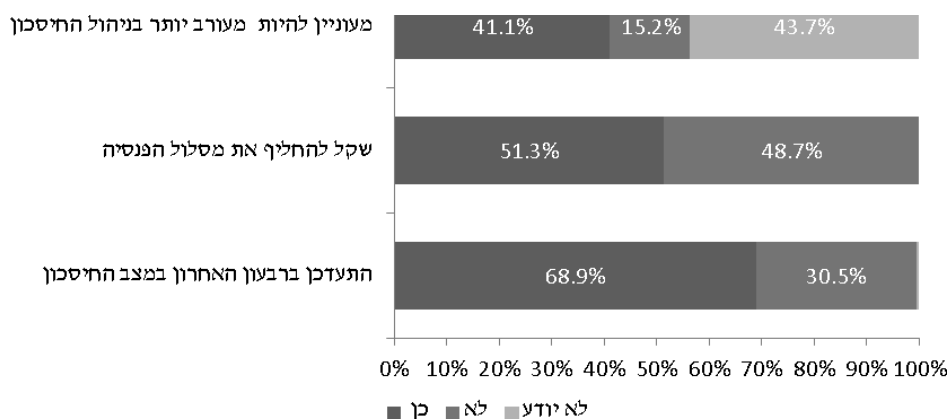
בתחום היכולת החשבונית (ראה ציור 4), רק כ-40% מקבוצת המדגם קיבלו ציון מקסימלי.¹⁶ בתחום האוריינות לפנסיה (ראה ציור 5), לרוב הנשאלים (78.5% מקבוצת המדגם שהשיבו לשאלה זו, כאשר 12% מקבוצת המדגם לא השיבו) קיימת קרן פנסיה. לאחר שנשאלו המשיבים שאלה נוספת (קיומו של חיסכון אחר, קופת גמל או ביטוח מנהלים), עלה כי באופן מצרפי לשתי השאלות, לכ-92% מהנשאלים קיים חיסכון כלשהו לפנסיה.¹⁷ מבין בעלי הפנסיה, מרבית המשיבים (כ-70%) התעדכנו במצב החיסכון שלהם ברבעון האחרון, כאשר רק לחמישית מהנשאלים אין ידע כלל על הכנסתם החודשית הצפויה לאחר הפרישה ולכ-22% מקבוצת המדגם קיים מושג טוב, לטענתם. בקרב סקר ה"למ"ס שנערך עבור בני 20 ומעלה נמצא כי כשני שלישים מבעלי החיסכון לפנסיה עקבו ברבעון האחרון אחר מצב החיסכון שלהם, בדומה לנתונים שבידינו.

באמצעות הוראת קבע מחשבון העו"ש, אשר בלאו הכי נבדק אף הוא לרוב לפחות אחת לחודש.
 15 כנראה ניתן לייחס זאת לרמת ההשכלה הגבוהה יחסית של הנשאלים בשאלון שערכנו במחקר זה.
 16 נתון מפתיע ביחס להתפלגות רמות ההשכלה של קבוצת המדגם.
 17 הפער נובע להערכתנו מחוסר ההבחנה של הנשאלים כי קופת גמל וביטוח מנהלים הינם מכשירים פנסיוניים, בדומה לקרן הפנסיה.

ציור 4: יכולת חשבונית (ציון בין 0 ל-4, כאשר 4 הינו ציון מקסימלי)

ציור 5: אוריינות פיננסית לפנסיה

ככלל, עולה כי במרבית הקטגוריות האמורות מרבית הנשאלים מפגינים בקיאות מסוימת, אם כי לא מלאה, בעולמות התוכן השונים אשר אמורים לאפשר להם את היכולת הבסיסית להיות בעלי אוריינות פיננסית ואוריינות פיננסית לפנסיה. המשתנים הדמוגרפיים אף הם תומכים כאמור ברובם ביכולת לפתח אוריינות.

ערכנו כמה משוואות רגרסיה על מנת לבחון את הגורמים המשפיעים על האוריינות הפיננסית והאוריינות הפיננסית לקראת פרישה, ע"י בחינת משתנים דמוגרפיים והתנהגותיים מחד גיסא וע"י בחינת השפעת הקטגוריות השונות שתוארו לעיל מאידך גיסא, על רמת האוריינות הפיננסית והאוריינות הפיננסית לפרישה.

להלן המודלים שנבחנו:

$$Search_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .1$$

$$Check_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .2$$

$$Numeracy_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .3$$

$$Knowledge_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .4$$

$$Lit_Pension_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .5$$

$$Lit_Pension_h_i = \alpha + F(Age_p, Gender_p, Edu_p, Aliya_p, Health_p, Income_i) + \varepsilon_i \quad .6$$

משוואות רגרסיה (1)–(6) בחנו את השפעת המשתנים הדמוגרפיים (גיל, מין, רמת השכלה, יליד הארץ, בריאות והכנסה) על כל אחת מהקטגוריות שתוארו במסגרת השאלון. באמצעות רגרסיות אלו ניתן יהיה לאמוד האם וכיצד קטגוריות אלו הינן בנות השפעה על רמת האוריינות הפיננסית והאוריינות הפיננסית לפרישה, בהתאם לפלחי אוכלוסייה שונים. משוואה (1) בוחנת כיצד המשתנים הדמוגרפיים המתוארים משפיעים על רמת החיפוש אחר מידע פיננסי, משוואה (2) בוחנת את אותם המשתנים ביחס למידת המעקב אחר חשבונות, משוואה (3) בוחנת זאת ביחס ליכולת חשבונית ואילו משוואה (4) בוחנת זאת ביחס לרמת הידע הפיננסי הבסיסי. משוואות (5) ו-(6) בוחנות את השפעת המשתנים הדמוגרפיים ביחס לאוריינות לפנסיה, כאשר משוואה (6) מתייחסת רק לאוכלוסייה שקיימת לה קרן פנסיה בפועל.

לאחר מכן הרצנו את אותן משוואות רגרסיה בתוספת של משתנים התנהגותיים נוספים כמשתנים נשלטים, מעבר למשתנים הדמוגרפיים הקיימים: היחס לסיכון (Risky), החזקה בני"ע (Stocks) והמחליט במשק הבית (Manage). משתנים נוספים אלו אמורים לייצג תבנית של התנהלות פיננסית. ציפינו למצוא שהאוריינות הפיננסית תהיה נמוכה יותר אצל שונאי הסיכון וגבוהה יותר אצל מחזיקי ניירות הערך והמחליטים במשק ביתם, מפני שניהול מסוכן כלכלית, כמו גם החזקה בני"ע וניהול כלכלת משק הבית, דורשים הבנה פיננסית.

לאחר שבחנו את יחסי הגומלין בין המשתנים הדמוגרפיים וההתנהגותיים לבין האוריינות הפיננסית של הנשאלים, ניסינו להתמקד בגורמים המשפיעים על האוריינות לפנסיה בכלל קבוצת המדגם, ובייחוד בקרב בעלי קרן פנסיה בפועל. בהתאם, בחנו את הקשר בין כל אחת מהקטגוריות של אוריינות פיננסית לבין האוריינות לפנסיה והאוריינות לפנסיה עבור בעלי פנסיה, כדלהלן:

$$Lit_Pension_i = \alpha + F(Search_p, Check_p, Numeracy_p, Knowledge) + \varepsilon_i \quad .7$$

$$Lit_Pension_h_i = \alpha + F(Search_p, Check_p, Numeracy_p, Knowledge) + \varepsilon_i \quad .8$$

לאחר מכן, ביצענו את אותן בחינות שבמשוואות (7)–(8) בתוספת המשתנים הדמוגרפיים שתוארו במשוואות (1)–(6), כחלק מהמשתנים התלויים. בנוסף, ביצענו את הבחינות האמורות במשוואות (7)–(8) בתוספת המשתנים הדמוגרפיים והמשתנים ההתנהגותיים (החזקה בניירות ערך, קבלת החלטות כלכליות ויחס לסיכון).

מתוצאות הרגרסיות המתוארות במשוואות (1)–(6) עולים ממצאים מספר (ראו לוח 2). ראשית, קיים קשר חיובי מובהק בין גילו של הנשאל לבין רמת האוריינות לפנסיה שלו, כך שרמת האוריינות

גדלה עם הגיל. במילים אחרות, ככל שהנשאל קרוב יותר לגיל הפרישה הוא מפגין, באופן הגיוני, בקיאות ומעורבות גבוהים יותר ביחס לחסכונותיו הפנסיוניים. בנוסף, המחקר הנוכחי מראה כי למגדר (גברים) קשר חיובי עם המשתנים יכולת חשבונית, חיפוש אחר מידע פיננסי וידע פיננסי (בקיאות), בדומה לספרות שהוצגה. לעומת זאת מגדר אינו בעל אסוציאציה מובהקת למעקב אחר חשבונות ולאוריינות לפנסיה לבעלי פנסיה. דהיינו, אף על פי שלכאורה לגברים יש "ארגז כלים" טוב יותר, גברים בעלי פנסיה אינם משתמשים בו יותר מנשים בעלות הפנסיה לצורך מעקב אחר נתונים הפנסיוניים, והוא לא מייצר להם אוריינות לפנסיה גבוהה יותר. גם רמת ההשכלה נמצאה קשורה לאוריינות פיננסית, כאשר לתארים אקדמיים מתקדמים (תואר שני ומעלה) קיים קשר אסוציאטיבי חיובי ליכולת החשבונית, לידע הפיננסי הבסיסי ולאוריינות לפנסיה לבעלי חיסכון לפנסיה. בדומה לתוצאות המשתנה המגדרי, לא קיים קשר אסוציאטיבי נצפה בין רמת ההשכלה לתדירות המעקב אחר חשבונות הבית. בנוסף, משתני הבריאות וילידי הארץ לא נמצאו קשורים לאף אחת מהקטגוריות של האוריינות הפיננסית, למעט חיפוש המידע. לבסוף, לרמת ההכנסה יש אסוציאציה חיובית לאוריינות לפנסיה, וזו מתבטאת בכלל המדגם, ובקרב בעלי חיסכון לפנסיה בפרט.

לאחר מכן הוספנו את המשתנים ההתנהגותיים למשוואות הרגרסיה (ראו לוח 3). לא חל שינוי מהותי במובהקויות הקשרים של המשתנים הדמוגרפיים למשתני האוריינות השונים, למעט משתנה הגיל וההשכלה הנמוכה ברגרסיה על אוריינות לפנסיה, אשר מובהקותם נמוכה יותר כאשר מבקרים משתנים התנהגותיים (השוו לוח 2 ללוח 3).

בקרב המשתנים ההתנהגותיים נמצא כי קיימת אסוציאציה חיובית מובהקת בין החזקה בניירות ערך מסוג כלשהו לבין רוב קטגוריות האוריינות הפיננסית (למעט יכולת חשבונית). סביר להניח כי השליטה בעולמות התוכן, הנדרשת לצורך אוריינות פיננסית לפנסיה, דרושה גם לצורך החזקה בניירות ערך, בייחוד ככל הנוגע לידע הפיננסי הבסיסי ולהתחזקות אחר מקורות מידע. כמו כן נמצא כי לצד המקבל את ההחלטות הכלכליות במשק הבית קיימת אסוציאציה חיובית מובהקת למידת הידע הפיננסי ולתדירות המעקב אחר חשבונות הבית באופן כללי, ואסוציאציה מעט פחות מובהקת ליכולת חשבונית. תוצאה זו די הגיונית, לפחות בכל הנוגע למעקב אחר חשבונות. מצאנו, בנוסף, כי קיים קשר שלילי בין שנאת סיכון לבין משתני האוריינות.

בבחינה מחדש של הגורמים הקשורים לרמת האוריינות לפנסיה [משוואות (7)–(8)] נמצא כי קיים קשר אסוציאטיבי חיובי מובהק בין שלושה מדדים הנוגעים לאוריינות פיננסית – חיפוש אחר מידע פיננסי, מעקב אחר חשבונות הבית וידע פיננסי – לבין אוריינות לפנסיה ואוריינות לפנסיה בקרב בעלי חיסכון לפנסיה (לוח 4). תוצאות אלו מאששות את השערותנו בדבר השיבותם של גורמים אלה באוריינות הפיננסית לפנסיה. משתנה היכולת החשבונית לא נמצא מובהק. כאשר מוסיפים למשוואות הרגרסיה הללו את המשתנים הדמוגרפיים, הקשרים שבין מדדי האוריינות הפיננסית השונים לבין שני מדדי האוריינות לפנסיה נשמרים, אם כי הם חלשים יותר (לוח 4).

מתוצאות הסקר אין לנו יכולת לדעת האם הקשר החיובי בין חיפוש אחרי מידע פיננסי ומעקב אחרי חשבונות לבין אוריינות פיננסית לפנסיה מעיד על כך שהנגשת המידע הנ"ל עשויה להעלות את האוריינות הפיננסית. ייתכן לחילופין שמשנתנים אלו מתואמים עם משתנים אישיותיים שעליהם אין לנו מידע. יחד עם זאת, ממצאינו מצביעים על הצורך לבחון נושא זה לעומק יותר. ראו דיון בהמשך בפרק המסקנות (פרק ה).

לוח 2: השפעת משתנים דמוגרפיים על קטגוריות של אוריינות פיננסית

	Search (1)	Check (2)	Numeracy (3)	Knowledge (4)	Lit_pension (5)	Lit_pension_h (6)
Age	0.022** (0.010)	0.006 (0.007)	-0.019 (0.012)	0.016 (0.018)	0.053*** (0.014)	0.032*** (0.010)
Gender	0.506*** (0.098)	0.038 (0.069)	0.528*** (0.120)	1.353*** (0.171)	0.275** (0.136)	0.139 (0.095)
Educ2	0.859*** (0.251)	0.178 (0.173)	0.251 (0.304)	0.362 (0.433)	-0.013 (0.345)	0.381 (0.245)
Educ3	1.079*** (0.237)	0.198 (0.163)	0.712** (0.287)	1.314*** (0.408)	0.433 (0.325)	0.610*** (0.228)
Educ4	1.013*** (0.254)	0.093 (0.176)	0.872*** (0.309)	1.886*** (0.441)	0.655* (0.351)	0.693*** (0.244)
Aliya	-0.264** (0.122)	0.108 (0.084)	-0.062 (0.147)	-0.269 (0.210)	0.013 (0.167)	0.101 (0.118)
Health	-0.239** (0.111)	0.007 (0.008)	-0.040 (0.135)	0.175 (0.193)	0.269* (0.154)	0.127 (0.111)
Income2	0.260** (0.131)	0.051 (0.092)	-0.036 (0.160)	0.221 (0.228)	0.515*** (0.183)	0.380*** (0.132)
Income3	0.182* (0.110)	0.103 (0.077)	0.107 (0.135)	0.382** (0.192)	0.849*** (0.153)	0.305*** (0.108)
Observations	491	495	501	501	498	344
R ²	133	0.015	0.087	0.209	0.134	0.108

הערות: כל אחד מהטורים מייצג רגרסיית OLS נפרדת. המשתנה התלוי הינו כותרת הטור. טור (1) בוחן כיצד המשתנים הדמוגרפיים המתוארים משפיעים על רמת החיפוש אחר מידע פיננסי; טור (2) בוחן זאת ביחס למידת המעקב אחר חשבונות; טור (3) בוחן זאת ביחס ליכולת חשבונית; טור (4) בוחן זאת ביחס לרמת הידע הפיננסי הבסיסי; טורים (5) ו-(6) בוחנים את השפעת המשתנים הדמוגרפיים ביחס לאוריינות לפנסיה, כאשר טור (6) מתייחס רק לאוכלוסייה שקיימת לה קרן פנסיה בפועל.
טעות סטטיסטית מדווחת בסוגריים: *** = מובהק ברמה של 1%; ** = מובהק ברמה של 5%; * = מובהק ברמה של 10%.

לוח 3: השפעת משתנים דמוגרפיים והתנהגותיים על קטגוריות של אוריינות פיננסית

	Search (1)	Check (2)	Numeracy (3)	Knowledge (4)	Lit_pension (5)	Lit_pension_h (6)
Age	0.020* (0.011)	0.006 (0.008)	-0.015 (0.013)	0.014 (0.018)	0.038** (0.015)	0.014 (0.011)
Gender	0.395*** (0.110)	-0.073 (0.080)	0.586*** (0.134)	1.162*** (0.182)	0.130 (0.150)	0.148 (0.107)
Educ2	0.873*** (0.263)	0.324* (0.189)	-0.016 (0.317)	0.189 (0.430)	0.320 (0.352)	0.479* (0.267)
Educ3	0.935*** (0.248)	0.385** (0.178)	0.404 (0.299)	0.804** (0.406)	0.618* (0.332)	0.715*** (0.249)
Educ4	0.929*** (0.265)	0.235 (0.192)	0.734** (0.321)	1.445*** (0.214)	0.754** (0.356)	0.707*** (0.263)
Aliya	-0.394*** (0.133)	0.020 (0.096)	-0.128 (0.161)	-0.416* (0.219)	0.111 (0.179)	0.027 (0.125)
Health	-0.265** (0.119)	-0.092 (0.088)	0.140 (0.146)	0.351* (0.198)	0.288* (0.163)	0.080 (0.119)
Income2	0.168 (0.142)	0.016 (0.104)	0.060 (0.174)	0.027 (0.236)	0.385** (0.195)	0.315** (0.144)
Income3	0.131 (0.119)	0.092 (0.088)	0.180 (0.146)	0.120 (0.198)	0.753*** (0.162)	0.267** (0.115)
Stocks	0.333*** (0.107)	0.113 (0.079)	-0.313** (0.132)	0.413** (0.179)	0.792*** (0.146)	0.394*** (0.100)
Manage	0.317** (0.158)	0.262** (0.115)	0.377* (0.193)	1.007*** (0.261)	0.155 (0.214)	-0.012 (0.162)
Risky	0.219* (0.124)	-0.119 (0.091)	0.201 (0.153)	0.368* (0.207)	-0.315* (0.170)	-0.269** (0.123)
Observations	392	395	399	399	397	289
R ²	175	0.049	0.140	0.263	0.208	0.156

הערות: כל אחד מהטורים מייצג רגרסיית OLS נפרדת. המשתנה התלוי הינו כותרת הטור. טור (1) בוחן כיצד המשתנים הדמוגרפיים וההתנהגותיים המתוארים משפיעים על רמת החיפוש אחר מידע פיננסי; טור (2) בוחן זאת ביחס למידת המעקב אחר חשבונות; טור (3) בוחן זאת ביחס ליכולת חשבונית; טור (4) בוחן זאת ביחס לרמת הידע הפיננסי הבסיסי; טורים (5) ו-(6) בוחנים את השפעת משתנים אלו ביחס לאוריינות לפנסיה, כאשר טור (6) מתייחס רק לאלו שקיימת להם קרן פנסיה בפועל.

טעות סטטיסטית מדווחת בסוגריים: *** = מובהק ברמה של 1%; ** = מובהק ברמה של 5%; * = מובהק ברמה של 10%.

לוח 4: השפעת קטגוריות אוריינות פיננסית, משתנים דמוגרפיים והתנהגותיים על אוריינות פיננסית לפנסיה

	lit_pension (1)	lit_pension (2)	lit_pension (3)	lit_pension_h (4)	lit_pension_h (5)	lit_pension_h (6)
Search	0.184*** (0.063)	0.146** (0.064)	0.158** (0.071)	0.117*** (0.042)	0.105** (0.043)	0.095** (0.047)
Check	0.347*** (0.094)	0.320*** (0.091)	0.272*** (0.096)	0.327*** (0.064)	0.298*** (0.063)	0.265*** (0.069)
Numeracy	-0.047 (0.056)	-0.054 (0.055)	-0.038 (0.059)	0.024 (0.036)	0.017 (0.036)	0.011 (0.040)
Knowledge	0.140*** (0.037)	0.082** (0.039)	0.048 (0.043)	0.070*** (0.025)	0.048* (0.027)	0.031 (0.030)
Age		0.043*** (0.014)	0.032** (0.015)		0.030*** (0.009)	0.014 (0.010)
Gender		0.132 (0.148)	0.082 (0.160)		-0.010 (0.099)	0.073 (0.111)
Educ2		-0.259 (0.349)	0.037 (0.360)		0.166 (0.238)	0.261 (0.262)
Educ3		0.088 (0.334)	0.308 (0.343)		0.317 (0.225)	0.429* (0.247)
Educ4		0.305 (0.360)	0.458 (0.368)		0.416* (0.240)	0.448* (0.260)
Aliya		0.059 (0.166)	0.215 (0.181)		0.096 (0.113)	0.055 (0.121)
Health		0.243 (0.155)	0.301* (0.165)		0.144 (0.106)	0.113 (0.114)
Income2		0.408** (0.181)	0.344* (0.193)		0.358*** (0.126)	0.310** (0.138)
Income3		0.750*** (0.152)	0.700*** (0.162)		0.258** (0.104)	0.257** (0.112)
Stocks			0.636*** (0.150)			0.335*** (0.099)
Manage			0.004 (0.217)			-0.109 (0.159)
Risky			-0.369** (0.169)			-0.282** (0.119)
Observations	484 094	484 0.177	387 0.239	340 0.139	340 0.204	286 0.230

בלוח 4 המשתנים הדמוגרפיים מראים קשר דומה לזה שתועד בלוחות 2 ו-3, חוץ ממשנתה ההשכלה אשר היה מובהק בבחינות קודמות, אך ברגרסיה יחד עם משתני האוריינות השונים אין לו קשר מובהק לאוריינות לפנסיה. הסיבה לכך היא, להערכתנו, הקשר החזק שבין השכלה למדדי האוריינות הפיננסיים שונים, שאת ביטוייו ראינו בלוחות 1 ו-2.

עם הוספת המשתנים ההתנהגותיים למשוואות (7)–(8), מעבר להוספת המשתנים הדמוגרפיים, הקשרים האסוציאטיביים בין המשתנים שנמצאו במשוואות המקוריות נחלשו או נעלמו. התוצאה המפתיעה היא חוסר האסוציאציה בין ידע פיננסי, המעיד על אוריינות פיננסית, לבין אוריינות פיננסית לפנסיה. לחילופין, המעקב אחר חשבונות הבית וההתחקות אחר מידע פיננסי קשורים לאוריינות הפיננסית הפנסיונית יותר מהבנה תאורטית בפיננסים ומיכולת חשבונת.

5. מסקנות

במהלך השנים חלו שינויים ניכרים במדיניות החיסכון הפנסיוני של ממשלת ישראל. השכירים במשך עברו מחיסכון באמצעות קרנות הפנסיה הוותיקות, שהעניקו זכויות פנסיה נדיבות יחסית, או מהסדרי פנסיה תקציבית שלא חייבו כלל חיסכון אישי במהלך תקופת העבודה, למציאות שבה רווחתם הכלכלית בגיל הפרישה תלויה באופן בלעדי בהיקף החיסכון הפנסיוני שיצברו טרם הפרישה. לאור מגמת הזדקנות האוכלוסייה, התפתחות מתמדת של הכלכלה המודרנית והקושי הקיים בעדכון גיל הפרישה בהתאם לעלייה בתוחלת החיים, עולה החשיבות של האוריינות הפיננסית של אזרחי ישראל והאוריינות הפיננסית שלהם לקראת פרישה מעבודה בפרט. במטרה לעודד את הציבור לחסוך לגיל פרישה הממשלה מעמידה תמריצים משמעותיים, ביניהם תמריצי מס בהיקף מיליארדי ש"ח לשנה וחיסכון חובה לפנסיה.

המחקר שערכנו, שהתמקד בידע והתנהגות פיננסיים, מיפה משתנים דמוגרפיים והתנהגותיים ואת הקשר ביניהם לבין אוריינות פיננסית לקראת פרישה. מצאנו קשר בין אוריינות פיננסית לפנסיה לבין ציון הנשאלים במדדי האוריינות הפיננסית הבאים: חיפוש מידע פיננסי, המעקב אחר חשבונות והידע הפיננסי. אולם, כאשר מבקרים את משתני הרקע נעלם במפתיע הקשר בין ידע פיננסי לבין אוריינות פיננסית לפנסיה. היעלמות הקשר מעידה על כך שהידע הכלכלי אינו מביא לשליטה במאפייני הפנסיה ובידיעה בנוגע להיקף החסכונות. בנוסף נחלש הקשר בין אוריינות פיננסית לפנסיה לבין חיפוש מידע, ורק האפקט של המעקב אחר חשבונות הבית נותר יציב.

שיפור האוריינות הפיננסית לקראת הפרישה צריך להיעשות באופן שיאפשר תכנון קפדני של כלכלת הפרט לטווח ארוך. ממצאינו מדגישים כי בנוסף לשיפור באוריינות הפיננסית הכללית של האוכלוסייה, שכבר מתבצע על ידי הרשויות השונות והרגולטורים השונים, יש לבחון לעומק את נושא הנגשת המידע לציבור בדרכים אחרות – אם לדוגמה על ידי ביאור המידע הזמין לו, כגון המידע שבתלוש השכר החודשי, או על ידי תלוש שכר "חכם" עם קישוריות רלוונטיות מובנה.

יש לזכור כי ייתכן שגם תכונות אופי, או גורמים התנהגותיים מסוימים, אשר לא נבחנו על ידינו במסגרת השאלון, גורמים לפרטים מסוימים להיות מעורבים יותר במעקב אחר חשבון העו"ש וחשבונות הבית לתשלום, ובמקביל בעלי קורלציה חיובית לאוריינות פיננסית לפנסיה. על מנת להוכיח קשר סיבתי שבו מעקב אחר חשבונות הבית או נגישות למידע מביאים לשיפור באוריינות הפיננסית לקראת הפרישה, דרוש מחקר נוסף. מחקר כזה יכול לבדוק באופן מבוקר את ההשפעה של הנגשת מידע פיננסי על האוריינות הפיננסית לפנסיה. ניתן, למשל, לעשות שימוש בכלים

קיימים, כגון תלוש משכורת ותלוש פנסיה, ולהפוך אותם לנגישים יותר, ואף לשקול לשלב ביניהם כך שנתוני הפנסיה השונים הרלוונטיים ישוקפו בתלוש החודשי. אנו מתכננים לבחון סוגיה זו בעתיד.

מקורות

- בכר (2004). דו"ח הצוות הבין-משרדי לעניין רפורמה בשוק ההון, משרד האוצר. אוחר מתוך:
<http://mof.gov.il/hon/information-entities/controllicensingandtransferofgoods/documents/bachar.pdf>
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012a), "ידע, דעות והתנהלות בנושאים פיננסיים – סקר אוריינות פיננסית". ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012b), "מהו מצבם הפיננסי של הישראלים וכיצד הם מתנהלים – סקר אוריינות פיננסית". ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
 ספיבק (2012), מערכת הפנסיה בישראל על שני רבדיה: מבט על רפורמות שהונהגו מהצד המוסדי והצד הכמותי, דו"ח סופי למוסד לביטוח לאומי. אוחר מתוך:
<https://www.btl.gov.il/Medinyut/BakashatNetunim/dohot/Documents/%D7%AA%D7%99%D7%A7%D7%20136.pdf>
 Almenberg J. and Save-Soderbergh J. (2011), "Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden", *Journal of Pension Economics and Finance* 10(4), 585–598.
 Banks J. and Oldfield Z. (2007), "Understanding Pensions: Cognitive Function, Numerical Ability and Retirement Saving", *Fiscal Studies* 28(2), 143–170.
 Beal D.J. and Delpachitra S.B. (2003), "Financial Literacy Among Australian University Students, Economic Papers: A", *Journal of Applied Economics and Policy* 22(1), 65–78.
 Bernheim B. and Garrett D. (2003), "The Effects of Financial Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Households", *Journal of Public Economics* 87, 1487–1519.
 Bernheim B.D., Garrett D.M. and Maki D.M. (2001), "Education and Saving: The Long-Term Effects of High School Financial Curriculum Mandates", *Journal of Public Economics* 80(3), 435–465.
 Calvo E. and Williamson J.B. (2008), "Old-age Pension Reform and Modernization Pathways: Lessons for China from Latin America", *Journal of Aging Studies* 22(1), 74–87.
 Department of Work and Pensions (2012), "Pension Reform", Retrieved from:
<http://www.dwp.gov.uk/policy/pensions-reform/>. Accessed 06/11/2012
 Gerrans P., Clark-Murphy M. and Speelman C. (2010), "Asset Allocation and Age Effects in Retirement Savings Choices", *Accounting and Finance* 50(2), 301–319.
 Gustman A., Steinmeier T. and Tabatabai N. (2010), *Financial Knowledge and Financial Literacy at the Household Level*, NBER Working Paper No.16500, Cambridge, Mass: National Bureau of Economic Research.

- Hilgert M.A., Hogarth J.M. and Beverly S.G. (2003), "Household Financial Management: the Connection Between Knowledge and Behavior", *Federal Reserve Bulletin* (Jul), 309–322.
- Holzmann R., Palmer E. and Robalino D.A. (2012), "The Economics of Reverse Funds in NDC Schemes: Role, Means, and Size to Manage Shocks", Holzmann R., Palmer E. and Robalino D.A. (eds.), *Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World, vol 2 – Gender, Politics, and Financial Stability*, The World Bank, Washington DC.
- Hung A.A., Parker A.M. and Joanne K. Yoong (2009), "Defining and Measuring Financial Literacy", RAND Labor and Population Working Paper No. WR-708, Santa Monica, CA.
- Huston S.J. (2010), "Measuring Financial Literacy", *Journal of Consumer Affairs* 44(2), 296–316.
- Kirpal S. (2011), *Labour-Market Flexibility and Individual Careers: A Comparative Study*, vol. 13, Cham, Switzerland.
- Lusardi A. (2008), *Financial Literacy: An Essential Tool for Informed Consumer Choice?*, NBER Working Paper Series No. 14084, Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research.
- Lusardi A. and Beeler J. (2007), "Savings Between Cohorts: The Role of Planning", Madrian B., Mitchell O. and Soldo B. (eds.), *Refining Retirement: How Will Boomers Fare?* Oxford, 271–295.
- Lusardi A. and Mitchell O.S. (2007), "Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education", *Business Economics* 42(1), 35–44.
- Lusardi A. and O. Mitchell (2011a), "Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Wellbeing, NBER Working Paper No. 17078, Cambridge, Mass: National Bureau of Economic Research.
- Lusardi A. and Mitchell O.S. (2011b), "Financial Literacy Around the World: An Overview", *Journal of Pension Economics and Finance* 10(4), 497–508.
- Moore D. (2003), "Survey of Financial Literacy in Washington State: Knowledge, Behavior, Attitudes, and Experiences", Washington State University, Social and Economic Sciences Research Center, Pullman, WA.
- Mugerman Y., Sade O. and Shayo M. (2014), "Long Term Savings Decisions: Financial Reform, Peer Effects and Ethnicity", *Journal of Economic Behavior and Organization* 106, 235–253.
- OECD (2011), *Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy*, Paris.
- Remund D.L. (2010), "Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy", *Journal of Consumer Affairs* 44(2), 276–295.

- Semyonov M. and Lewin-Epstein N. (2011), "Wealth Inequality: Ethnic Disparities in Israeli Society", *Social Forces* 89(3), 935–959.
- The Social Research Centre (2008), *ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia, Australia and New Zealand Banking Group Limited (ANZ)*.
- UNESCO (2011), "ISCED: International Standard Classification of Education", UNESCO Institute for Statistics, Paris.
- van Rooij M.C.J., Lusardi A. and Alessie R.J.M. (2011), "Financial Literacy and Stock Market Participation", *Journal of Financial Economics* 101(2), 449–472.
- van Rooij M.C.J., Lusardi A. and Alessie R.J.M. (2012), "Financial Literacy, Retirement Planning and Household Wealth", *The Economic Journal* 122(560), 449–478.
- Williamson J.B., Howling S.A. and Maroto M.L. (2006), "The Political Economy of Pension Reform in Russia: Why Partial Privatization?", *Journal of Aging Studies* 20(2), 165–175.
- Zijlstra G.A.R., van Haastregt J.C.M., van Eijk J.T.M., de Witte L.P., Ambergen T. and Kempen G.I.J.M. (2010), "Mediating Effects of Psychosocial Factors on Concerns about Falling and Daily Activity in a Multicomponent Cognitive Behavioral Group Intervention", *Aging and Mental Health* 15(1), 68–77.